

КРИМІНАЛЬНИЙ КОДЕКС УРСР ЯК ПРАВОВА ОСНОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

**ГУРНЯК Олександр Григорович - ад'юнкт науково-організаційного відділу
Військового інституту Київського національного університету імені Тараса
Шевченка, полковник юстиції**

В научній статті досліджено Кримінальний кодекс УСРС як правову основу політичних репресій на території України. На основі аналізу окремих положень Кримінального кодексу УСРС визначено особливості проведення політичних репресій. Особливу увагу приділено освещенню проблематики політичних репресій проти військовослужбовців України во второй половине 30-х годов ХХ века.

Ключові слова : історія, репресії, радянський режим, Кримінальний кодекс УСРС, військовослужбовці, кримінальне право, правові норми

Актуальність теми

Обраний суспільством напрямок національного відродження, право-державотворення України формує ряд актуальних завдань, що потребують належного наукового аналізу й зумовлюють проведення наукових досліджень. Зокрема, серед історико-правових проблем, що вимагають переосмислення з новітніх підходів, слід вважати питання політичних репресій проти військовослужбовців під час встановлення і функціонування радянського режиму у другій половині 30-х років ХХ століття.

Необхідність належного дослідження означеної проблематики зумовлює предмет зацікавленості вчених різнопланових галузевих наук: правознавців, політологів, істориків, соціологів. На підтвердження висловленого необхідно відзначити дослідження таких вчених як І. Білас, В. Бонусяк, В. Баран, Т. Вронська, В. Кульчицький, С. Кон-

дратюк, Я. Малік, П. Рабінович, А. Рогожин, В. Тацій та ін. Разом з тим, значна частина питань, що пов'язані із становленням і функціонуванням, а також визначенням правової основи політичних репресій радянського режиму є малодослідженою. Зазначене зумовлює аналіз Кримінального кодексу УСРС, з метою визначення політичних і правових аспектів масових репресій проти військовослужбовців у другій половині 30-х років ХХ століття.

Ступінь наукової розробки теми

Серед науковців немає однозначного підходу до розуміння сутності політико-правових репресій про військовослужбовців. Окремі вчені притримуються думки про те, що правовим базисом становлення кримінально-виконавчої системи в УСРС слід вважати виданий НКВС СРСР наказ про «Про запровадження єдиної системи оперативного обліку антирадянських елементів, виявлених агентурною розробкою» (від 11 жовтня 1939 р.). Вчені обґрунтовують свою позицію тим, що до так званих антирадянських елементів відносилися особи залежно від їх соціальних, політичних, національно-шовіністських, релігійних, патріотичних переконань, а також моральної та політичної обмеженості могли бути використані службами закордонної розвідки та контрреволюційними центрами з антирадянською метою [1; 2, 163; 3]. Друга група вчених притримуються позиції про те, що залежно від юридичної сили нормативно-правових актів,

що приймалися за часів радянського режиму на території сучасної України Кримінальний кодекс УРСР у редакції від 1927 р. слід вважати правовою основою реалізації політичних репресій [4, 138; 5, 294]. З даним науковим підходом варто погодитися, оскільки означений нормативно-правовий акт передбачав відповідальність за контрреволюційні злочини (стаття 54 КК УРСР) й злочини проти порядку управління (стаття 56 КК УРСР), де дії військовослужбовців підпадали під кваліфікацію даних статей.

Постановка мети

Метою даної статті є поглиблення історико-правових знань з питань сутності, змісту та особливостей Кримінального кодексу УРСР як правової основи для реалізації політико-правових репресій проти військовослужбовців у другій половині 30-х років ХХ століття.

Виклад основного матеріалу

Особливу увагу серед кримінальних злочинів законодавці радянського режиму присвячували саме військовим злочинам та злочинам проти держави [7]. У цьому контексті вагомим було нормативне положення про єдність засад радянського кримінального права. Однак, за своєю сутністю, даний підхід був декларативного характеру без практичного підґрунтя. На підтвердження висловленого у нормах Кримінального кодексу УРСР знаходимо окремі положення про притягнення до кримінальної відповідальності за злочини осіб зі спеціальним суб'єктом – військовослужбовців.

Основною ідеєю, яка визначала радянське державне будівництво, і відповідно закладалася в законодавство, була ідея колективу – ідея організованого у панівний клас пролетаріату, який зберігає державну форму на час перехідного періоду (до побудови комуністичного ладу). Таким чином, індивідуалістичний принцип права, на якому намагалася будувати законодавство дореволюційна Росія, було замінено на принцип усупільнення та колективізації. За словами радянських юристів, це не означало ігнорування захисту і охорони інтересів окремих осіб. Проте наголошувалося, що інтереси

окремої особистості захищаються пролетарською державою лише до тих пір, доки ці індивідуальні інтереси не суперечать інтересам суспільним, колективним [8].

На підставі наведеного є можливість стверджувати, що визначені радянським режимом засади кримінальної політики були доволі демократичними. Так, у статті 4 Кримінального кодексу УРСР 1927 р. міститься положення, яке визначає суспільно-небезпечне діяння (дія чи бездіяльність) як таке, що становить загрозу радянському ладу, порушує громадський порядок, встановлений на перехідний період до комуністичного ладу держави [9]. Разом із тим, справи про злочини військовослужбовців характеризувалися саме як репресивні. І це з тих причин, що незалежно від складу злочину, у діяннях військових діячів завжди вбачалося порушення радянського ладу та правового порядку, встановленого владою робітників та селян. При наявності зазначеного об'єкта злочину правоохоронні органи наділялися необмеженими повноваженнями у сфері притягнення до відповідальності будь-якої особи, що за своїм статусом була військовослужбовцем.

Правовим першоджерелом політичних репресій проти військовослужбовців у другій половині 30-х років в Україні слід вважати норми Кримінального кодексу УРСР, що стосуються визначення строку давності за антиреволюційну та антирадянську діяльність саме за розсудом суду. Означене сформувало правові підстави для можливості притягнення до кримінальної відповідальності будь-якого громадянина, що стало основою здійснення масових репресій проти військовослужбовців. Окрім того, зміст нормативних приписів про обов'язковість передбачення наслідків, незважаючи на винність особи у вчиненні діяння (умисел чи необережність), сформувало правове підґрунтя до кваліфікації будь-якого діяння саме як суспільно-небезпечного.

Після утворення в 1922 р. Союзу РСР законодавче оформлення кримінально-правової політики вже офіційно почало визнаватися прерогативою найвищих органів державної влади, хоча це не заважало партійним органам влади та керівникам право-

охоронних органів, у тому числі й органів з виконання покарань повсякчасно корегувати обраний державою політичний напрямок у форматі агресії та нелегального втручання у процес право-державотворення.

Зважаючи на задекларовану єдність принципів радянського кримінального законодавства, особливо жорсткий підхід спостерігався при призначенні покарань для військовослужбовців. Кримінальний кодекс УРСР майже повністю дублював Кримінальний кодекс Російської Федерації і виправдував покладені на нього завдання. Зокрема, осоволоженою ідеєю вважався захист держави й панівного ладу від неправомірних посягань.

Не слід залишати осторонь і той факт, що законодавець радянського режиму у нормах кримінальних кодексів РСФРР і союзних республік (1922 і 1927 р.) основною ознакою злочину визначив не зовнішні, встановлені законом ознаки діяння, а лише його суспільну небезпечність, розуміння якої залежало від внутрішнього переконання та соціалістичної правосвідомості. Відсутність формального юридичного визначення злочину як діяння караного або забороненого законом під страхом кари сформувало правові підстави для радянського правосуддя у застосуванні різних форм репресій до осіб, котрі жодним чином не порушували встановлених й закріплених чинними нормативно-правовими актами правил поведінки.

Беззаперечною правовою підставою здійснення репресій проти військовослужбовців у другій половині 30-х років ХХ століття слід вважати застосування у кримінальному судочинстві аналогії закону. Остання за своєю сутністю передбачала можливість переслідування й покарання за діяння, не передбачені кримінальним законодавством, проте визнані судом суспільнонебезпечними. У цьому випадку покарання призначалося за подібними статтями Кримінального кодексу УРСР. Так, наприклад, гуморески та анекдоти ставали «контрреволюційною пропагандою» та «агітацією», а розмови у кулуарах колег вважалися закликами до повалення існуючого ладу. Згаданий принцип широко застосовувався у практиці радянського судочинства для репресій членів

сімей «ворогів народу». Статтю 54 Кримінального кодексу УРСР «Контрреволюційна» досить часто інкримінували тим особам, яких радянський режим не вбачав за доцільне допускати до звичайного суспільного життя.

Підтвердженням висловленої позиції є правозастосовна практика за радянських часів. Наприклад, 8 червня 1934 р. відповідно до постанови ЦВК СРСР «Про доповнення Положення про державні злочини (контрреволюційні й особливо небезпечні злочини проти порядку управління) статтями про зраду батьківщини» у Кримінальний кодекс УРСР було внесено положення, що передбачало кримінальну відповідальність членів сімей військовослужбовців – «зрадників батьківщини». Відповідно до ст. 541в Кримінального кодексу УРСР повнолітні родичі, які володіли інформацією, приховували фактичні дані й сприяли контрреволюційним, антирадянським заходам, при цьому не повідомивши про це владу, позбавлялися волі на термін від п'яти до десяти років із конфіскацією майна. Цією ж статтею передбачено п'ятирічне заслання до віддалених районів Сибіру для членів родин навіть тоді, коли їм не були відомі дані та інші відомості про вчинений злочин.

Слід зауважити, що означені новели законодавства радянським законодавцем були запроваджені всупереч основним принципам кримінального права минулих часів, зокрема викладеним у ст. 6 «Основних начал кримінального законодавства Союзу РСР». Адже ця норма містила положення про те, що покарання застосовується лише до осіб, винних у здійсненні злочину.

Таким чином, у кримінальне право ввівся неприродний для нього інститут родинного заручництва, наступний розвиток набув у створених НКВС та ОДПУ склади злочинів, де фігурували поняття «дружина зрадника батьківщини» та «член сім'ї зрадника батьківщини».

Від 1917 р. до 1929 р. тривав процес наповнення новою термінологією чинного кримінального законодавства у зв'язку з поширенням репресій різних категорій громадян і членів їхніх родин. У багатьох правових актах вищих органів державної влади

та управління, у рішеннях і постановах ЦК РКП(б)–ЦК ВКП(б), наказах та інструкціях ВНК–ДПУ–ОДПУ, окрім терміну «вороги народу», широке розповсюдження отримали такі поняття, як «соціально чужі елементи», «вороже середовище» та ін., які стосувалися близького оточення дійсних та уявних супротивників радянського режиму.

У цей час різні форми відповідальності членів родин у судовому (через військові трибунали) та позасудовому (в особливих нарадах) порядку практикувалися як у цивільному середовищі з питань оточення «контрреволюціонерів» й «ворогів» різного роду, так і у військових структурах, де передбачалося покарання близьких родичів «зрадників» та дезертирів. Упродовж усієї громадянської війни В. Ленін та його оточення вважали, що, перетворюючи сім'ї військових спеціалістів на заручників, вони таким чином змусять цих людей воювати за радянський режим на засадах остраху за життя своїх близьких.

Перший етап застосування репресій до членів родин військовослужбовців слід охарактеризувати сваволею «революційного сумління», що, фактично, не мала правової регламентації. Зазначені діяння здійснювалися під тотальним контролем правлячої Комуністичної партії на території радянської України.

Надзвичайні методи управління суспільством, які широко використовувалися в роки громадянської війни, продовжували діяти і в мирних умовах життя країни. Закріплення надзвичайних форм, взятих на озброєння в екстремальних умовах, ставало нормою в управлінні всіма сферами суспільства держави.

На підставі наведеного слід стверджувати, що Кримінальний кодекс УРСР є правовим першоджерелом масових політичних репресій проти військовослужбовців у другій половині 30-х років ХХ століття. Так, наприклад, на основі чинного кримінального законодавства страчували людей, які утримувалися в концтаборі, організованому на території Херсонського Свято-Володимирського монастиря, заснованому в 1850 році на місці, де, згідно з переказами, у 988 році хрестився Святий рівноапостольний князь

Володимир. Людей не лише розстрілювали і вішали, але і топили, зберігаючи при цьому патрони. Слідом за офіцерами терор практично відразу ж перекинувся на мирне населення.

Так, 14 грудня 1921, рівно через місяць після взяття Криму, Ю.П. Гавен пише лист члену Політбюро РКП (б) М. М. Крестінському, про те, що не маючи стримуючого центру, Бела Кун «перетворився на генія масового терору». «Геноцид сотень тисяч людей, які повірили обіцянкам переможців і тому вирішили залишитися, мав такий же ритуальний характер, як і аналогічні звірства в Києві, Харкові та Одесі, як і сам розстріл царської сім'ї» [10, 285].

Висновки

З наведеного вище можливо зробити наступні висновки.

Утвердження тоталітарного режиму на теренах української держави у другій половині 30-х років ХХ століття супроводжувалося масовими репресіями (звільнення з роботи, ув'язнення, депортація, виселення, фізичне знищення та ін.), що стосувалося усіх соціальних й національних груп населення.

Правовою основою здійснення політичних репресій у другій половині 30-х років ХХ століття становили Кримінальний кодекс УРСР, а також накази й постанови вищих союзних та республіканських радянсько-партійних органів влади та НКВС. До правового забезпечення порядку здійснення політичних репресій у другій половині 30-х років ХХ століття відносимо: 1) Кримінальний кодекс УРСР (1927 р.); 2) Директиви НКВС СРСР. Наприклад, «Положення про тюрми НКВС СРСР для осіб, які перебувають під слідством» (1939 р.); 3) Накази НКВС СРСР: Про запровадження єдиної системи оперативного обліку антирадянських елементів, виявлених агентурною розробкою (1939 р.), Про порядок виселення у віддалені північні райони СРСР членів сімей зрадників Батьківщини, що вчинили побіг або переліт за межі державного кордону (1940 р.); 4) Постанови ЦК ВКП: Про затвердження переліку свідчень, що за своєю сутністю є державною таємницею (1926 р.),

АНОТАЦІЯ

У науковій статті досліджено Кримінальний кодекс УРСР як правову основу політичних репресій на території України. На основі аналізу окремих положень Кримінального кодексу УРСР визначено особливості проведення політичних репресій. Особливу увагу приділено висвітленню проблематики політичних репресій проти військовослужбовців України у другій половині 30-х років ХХ століття.

Положення про державні злочини (контрреволюційних і для СРСР особливо небезпечних злочинів проти порядку управління) (1927 р.) та ін.

У контексті теми дослідження, найпоширенішим методом політичних репресій проти військовослужбовців та кримінального покарання, окрім фізичного знищення, була саме депортація. Остання за своєю сутністю полягає у виселенні без правових на це підстав, що здійснював, переважно, позасудовий орган (Особлива нарада). До форм проведення депортацій військовослужбовців у другій половині 30-х років ХХ століття слід віднести: вислання та спецпоселення, вислання у виправно-трудова табори, виселення у заслання в спеціально визначені адміністративні райони, родинне заручництво. Сутність родинного заручництва зводилася до того, що за злочини, вчинені військовослужбовцями, так званими націоналістами, зрадниками батьківщини, доводилося нести кримінальну відповідальність і членам їх сімей, у тому числі й неповнолітнім дітям.

Література

1. АУМВСІФО. Приказ НКВД ССРСР № 001225 «О введении единой системы оперативного учета антисоветских элементов, выявляемых агентурной разработкой» от 11 октября 1939 года // Накази, директиви, розпорядження НКВС СРСР за 1939 р. – Колекція документів. – Т.1. – 2320 с.

2. Михайленко П.П., Кондратьев Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах: У 3-х т. / П.П. Михайленко, Я.Ю. Кон-

дратьев. – К.: Генеза, 1999. – Т. 2: 1926-1945. – 237 с.

3. АУМВСІФО. Приказ НКВД ССРСР «Положение о тюрьмах НКВД ССРСР для содержания подследственных» от 28 июля 1939 г. // Накази, директиви, розпорядження НКВС СРСР за 1939 р. – Колекція документів. – Т. 1. – 2320 с.

4. Уголовный кодекс УССР. – М.: Юридическое издание НКЮ ССРСР, 1942. – 104 с.

5. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. / І.Г. Білас. – К.: Либідь-Військо України, 1994. – Кн. 1. – 620 с.

6. Герцензон А.А., Грингауз Ш.С., Дурманов Н.Д., Исаев М.М., Утевский Б.С. История советского уголовного права (1917-1947). – М.: Юридическое изд-во Минюста ССРСР, 1948. – С. 294-296.

7. Положение о воинских преступлениях. Постановление ЦИК ССРСР 31 октября 1924 г. // Сборник документов по истории уголовного законодательства ССРСР и РСФСР (1917-1952 гг.) / Под ред. - И.Т. Голякова. – М.: Гос. изд-во юридической литературы, 1953. – С. 207-210; Положение о преступлениях государственных (контрреволюционных и особо для ССРСР опасных преступлениях против порядка управления). Постановление ЦИК ССРСР 25 февраля 1927 г. // Сборник документов по истории уголовного законодательства ССРСР и РСФСР (1917-1952 гг.) / Под ред. И.Т. Голякова. – М.: Гос. изд-во юридической литературы, 1953. – С. 220-225

8. Гюнтер А. Уголовные кодексы УССР и РСФСР. Сравнительный текст и комментарий / Под ред. М.Е. Шаргея, С.А. Пригова, Ю.П. Мазуренко. – Х.: Юридическое изд-во Наркомюста УССР, 1929. – С. 119

9. Кримінальний кодекс УРСР. – К.: Юридичне вид-во Наркомюсту СРСР, 1938. – 106 с.

10. Татьяна Грачева. Невидимая Хазария. Алгоритмы геополитики и стратегии тайных войн мировой закулисы. – Рязань: Издательство «Зерна», 2009. – 580 с.